

امنیت فضای سایبر در رویکرد فرهنگی مقام معظم رهبری

دانیال رضاپور^۱

علی اسکندری نسب^۲

چکیده

هویت جمهوری اسلامی ایران موضوعی شناختی از انقلاب اسلامی با شاخصه‌های متمایز و برجسته است که تحکیم و تعالی آن در راس هر نوع امنیتی قرار دارد. در این نوشتار با تأکید بر اندیشه فرهنگی امام خامنه‌ای که مبتنی بر مبانی الهی پاسخ‌گویی امنیت جمهوری اسلامی در عصر ناامنی‌های گسترده بوده است؛ ماهیت هستی شناختی امنیت فضای سایبر با طرح چارچوب نظری بیان گردیده است. سوال پژوهش این‌گونه است که رویکرد فرهنگی مقام معظم رهبری چه تاثیری بر امنیت فضای سایبر در ابعاد داخلی و خارجی می‌گذارد؟ اهداف اصلی پژوهش هم با توجه به نوع سوال مطرح شده این‌گونه مطرح می‌شوند که با توجه به ماهیت فرهنگی انقلاب اسلامی که دارای ظرفیت بالقوه‌ای از قدرت نرم است و توجه به رهنمودها و بیانات معظم‌له علاوه بر صدور مفاهیم انقلابی؛ امنیت اجتماعی در جامعه ایران به وسیله فضای مجازی و با ابزارهایی همانند: اعتماد سازی و تقویت سرمایه اجتماعی، مشارکت آفرینی، آگاه سازی، دیپلماسی فرهنگی، بصیرت اجتماعی و استفاده از هنر مستحکم‌تر کرد. بنابراین از میان اهداف ذکر شده، هدف اصلی این پژوهش بررسی امنیت فضای مجازی در رویکرد فرهنگی مقام معظم رهبری به عنوان خلا مباحث در فضای سایبری این مرز و بوم است.

واژگان کلیدی: امنیت فضای سایبر، فرهنگ، قدرت نرم، مقام معظم رهبری.

^۱ دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه گیلان

danyalrezapoor@gmail.com

^۲ کارشناس ارشد روابط بین الملل دانشگاه تهران

alieskandary74@gmail.com

مقدمه

اتصال به شبکه جهانی، امنیت و پاره‌ای از باورها و هنجارها را دگرگون ساخته است. به ویژه در مورد جوانان که برایشان تجربه‌ای جذاب محسوب می‌گردد و روابط اجتماعی آن‌ها را به شیوه‌ای نوین طرح نموده است، چرا که انقلاب ارتباطات و ابزارهای اطلاع‌رسانی، از عواملی است که الگوی انتشار و اشاعه فرهنگی نظام‌های پویا را بر عرصه فرهنگی جهان بیش از پیش نشان می‌دهد. بدین ترتیب تغییرات فرهنگی در آن مهیا می‌گردد و می‌تواند موضوعاتی چون هویت، دین، زبان، ادبیات، رسوم و دیگر ابعاد فرهنگ را به چالش بکشد (تاجیک و کاظمینی، ۱۳۹۳). وسعت و گستردگی اینترنت، آن را به ابزاری برای انتقال، تغییر و تحول فرهنگ مبدل ساخته است. در همین راستا مقام معظم رهبری می‌فرمایند: "پیدایش فضای مجازی در چند دهه‌ی اخیر یکی از بزرگترین نمادهای تحول جهانی است. رخدادی که تأثیرات شگرف آن هر روز در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، امنیتی و دفاعی در عرصه‌ی ملی و بین‌المللی نمود بیشتری پیدا می‌کند" (حدیث ولایت، ۱۳۹۴/۰۶/۱۵).

از سوی دیگر فرهنگ ایرانی، دین را به عنوان یکی از زیربنایی‌ترین مفاهیم از گذشته‌های دور تاکنون در خود جای داده است و در طی این مسیر دچار تغییر و تحول‌های فراوان بوده است اما این تغییرات به کندی صورت گرفته اند، ولی در دنیای مدرن شرایط به سرعت در حال تغییر است. گذر از جامعه سنتی در ایران به جامعه مدرن در حالی اتفاق می‌افتد که به نظر می‌رسد نهاد دین در ابعاد مختلف خود حضور متفاوتی در زمینه‌های گوناگون دارد و در واقع بعضی از ابعاد آن امروزه پررنگ‌تر و بعضی دیگر از ابعاد آن یا تغییر شکل یافته‌اند یا حضور ندارند. در واقع گسترش و

نفوذ ماهواره‌ها و اینترنت به تدریج گرایش‌ها و رفتارها و کنش‌های اجتماعی در جامعه و به ویژه میان نسل جوان و اقشار مختلف را متأثر ساخته و تغییرات و پیامدهای را در حوزه مختلف به همراه دارد. از این رو در کنار رویکرد امام خمینی (ره) که نقش تعیین‌کننده در تداوم ماهیت دینی انقلاب اسلامی را داشته‌اند، مقام معظم رهبری با اتخاذ رویکردهای فعال و کنشی، در راستای صیانت از دین و هویت ایرانی مباحثی را در حوزه ارتباطات و فضای سایبر مطرح کرده‌اند (آقاجانی و متقی، ۱۳۹۶: ۵): "گسترش فزاینده فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی بویژه شبکه‌ی جهانی اینترنت و آثار چشمگیر آن در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی، و لزوم سرمایه‌گذاری وسیع و هدفمند در جهت بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌های ناشی از آن در جهت پیشرفت همه‌جانبه کشور و ارائه خدمات گسترده و مفید به اقشار گوناگون مردم و همچنین ضرورت برنامه‌ریزی و هماهنگی مستمر به منظور صیانت از آسیب‌های دینی و هویتی آن اقتضا می‌کند که نقطه‌ی کانونی متمرکزی برای سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری و هماهنگی در فضای مجازی کشور بوجود آید" (حدیث ولایت، ۱۳۹۰/۱۲/۱).

اهمیت و ضرورت تحقیق

بازشناسی مولفه‌های اساسی و کلیدی اثرگذار فرهنگی دیدگاه مقام معظم رهبری نیازمند مباحث نظری پویا است و این مقاله مبتنی بر تدابیر و اندیشه معظم‌له، در هدایت گفتمان فرهنگی و فکری پژوهشگران و تعمیق مبانی امنیت فضای مجازی موثر خواهد بود. از لحاظ عملی، این گفتار قادر است نویسندگان و تصمیم‌گیران را در فرآیند برنامه‌ریزی بلندمدت در فضای حساس سایبر ترغیب کند تا با توجه به مولفه‌های معرفی شده، متناسب

با گفتمان اسلام در کشورمان، اولویت‌ها را انتخاب و اجرای آن‌ها را پیگیری نمایند و در صورتی که ماهیت امنیت فضای سایبر با گفتمان درست و موفق مورد پذیرش قرار نگیرد و نتواند نسبت به سوالات جدید قابلیت پاسخ‌گویی داشته باشد؛ می‌تواند آثار و تبعات جنگ نرم که در دهه‌های اخیر در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی بسیار زیاده بوده است در جامعه کاملاً ماندگار بکند و ماهیت این نظام مقدس را مورد هدف قرار دهد.

پیشینه و سازماندهی تحقیق

در پیشینه پژوهش گروهی از محققین همانند جعفری‌نژاد و دیگران (۱۳۹۱)، هاتف (۱۳۸۸) و قدسی (۱۳۹۲) با رویکردهای مختلفی معتقدند که به کارگیری قدرت نرم که از شاخص‌های فضای سایبر و مجازی موبد این موضوع است که مفاهیم قدرت و جنگ نرم پس از یک دوره انباشت مفاهیم و معانی آنها در طول جنگ سرد در اواخر قرن بیستم و اوایل هزاره جدید به پارادیم غالب حوزه‌های مختلف تبدیل شده است و توسعه فراینده فناوری اطلاعات و ارتباطات و مشکلات روش‌های سخت و تاثیرگذاری سریع و عمیق قدرت نرم در ابعاد مختلف اقتصادی اجتماعی، سیاسی، نظامی و دیپلماسی باعث شده است که علاوه بر سازمان‌های بین‌المللی که نقش حاکمیتی دولت‌ها را کمرنگ می‌کردند امروزه رسانه‌ها پای را فراتر نهاده و نه تنها نقش حاکمیتی دولت‌های ملی را مورد تعرض قرار داده‌اند بلکه درصدد یکسان‌سازی بین‌المللی از گونه لیبرال آن باشند. الوندی و نایی (۱۳۹۱)، تاجیک و کاظمینی (۱۳۹۳) علی‌رغم تفاوت‌های نظری و رویکردی معتقدند؛ هویت اسلامی به دیگران با یک نگاه می‌نگرد و ابزار اصلی خود را دین و اعتقادات دینی می‌بیند؛ اما جهانی‌شدن همه را با نگاه غربی می‌نگرد و ابزار مورد استفاده‌اش را فضای مجازی منجر به تقویت «فردیت جدید» با نیازها، تمایلات، ذائقه‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌های جدیدی شده

است که در پی محو تمام حائل‌های پیش‌رو خود است از جمله هویت‌ها و بالاخص هویت اسلامی است؛ ولی این امر منجر به این نشده است که باورها و مفروضات هسته فرهنگی جامعه ایرانی که ریشه دینی دارد، دچار گسست و از هم پاشیدگی در نتیجه این تغییرات گردد. (چن و شن، ۲۰۱۶^۳: تیلر، ۲۰۰۶^۴: استیون، ۲۰۱۳^۵ و ال وایس، ۲۰۰۲^۶) در کارهای تحقیقاتی خود در صدد بودند: به بررسی هویت و امنیت در فضای مجازی بپردازند. این پژوهش‌ها نظریه‌های هویت را مطالعه می‌کنند. اینکه هویت‌ها چگونه شکل می‌گیرد و فعالیت‌ها و ارتباط آن با امنیت جامعه چگونه بر هویت‌ها تأثیر می‌گذارند؛ و چه اتفاقی برای هویت ما رخ می‌دهد هنگامی که در فضای مجازی به سر می‌بریم. این تحقیقات در صدد بودند روند شکل‌گیری نظریه فعال تاریخی و فرهنگی و چارچوب مفهومی برای تحلیل نظری و عملی هویت و شیوه حفظ امنیت، به ویژه در محیط‌های مجازی را به ما ارائه دهند. از بین این آثار، مقالات آخر بیشترین شباهت را با این نوشتار دارد. با این تفاوت که در این نوشتار با رویکرد فرهنگی و با استفاده از مزیت‌های قدرت نرم و فرموده‌های معظم له به زمینه‌های ایجاد تحکیم مبانی فرهنگی ج.ا. ایران در امنیت فضای مجازی هم پرداخته می‌شود. سایر آثار نیز روابط متقابل فرهنگ و امنیت فضای سایبر را در یک کل منسجم بررسی نکرده‌اند این هدفی است که نوشتار آن را دنبال می‌کند

با توجه به پیشینه گفته شده، سوال ما این گونه است که گفتمان فرهنگی مقام معظم رهبری چه تأثیری بر امنیت فضای مجازی در ابعاد داخلی و خارجی می‌گذارد؟ اهداف اصلی پژوهش هم با توجه به نوع سوال مطرح شده این گونه مطرح می‌شوند که با توجه به ماهیت

۳-Chen and Shen

۴-Tiller

۵-stevens

۶-EL wise

فرهنگی انقلاب اسلامی که دارای ظرفیت بالقوه‌ای از قدرت نرم است و توجه به رهنمودها و بیانات معظم له علاوه بر صدور مفاهیم انقلابی؛ امنیت اجتماعی در جامعه ایران به وسیله فضای مجازی و با ابزارهایی همانند: اعتماد سازی و تقویت سرمایه اجتماعی، مشارکت آفرینی، آگاه سازی، دیپلماسی فرهنگی، بصیرت اجتماعی و استفاده از هنر مستحکم‌تر کرد. بنابراین از میان اهداف ذکر شده، هدف اصلی این پژوهش بررسی امنیت فضای مجازی در رویکرد فرهنگی مقام معظم رهبری به عنوان خلا مباحث در فضای سایبری این مرز و بوم است.

در این پژوهش بعد ارائه چهارچوب نظری با تعریف مفاهیم (گفتمان، فرهنگ، امنیت، فضای مجازی و نظریه های مربوط به فضای مجازی، فرهنگ و دین) به ارائه مطالب اصلی این تحقیق که شامل: دیدگاه مقام معظم رهبری در مورد فرهنگ، امنیت و فضای مجازی پرداخته می‌شود و در پایان به عنوان حسن ختام نتیجه‌گیری از مباحث ارائه شده ارائه می‌شود.

۲. مفاهیم و مبانی نظری تحقیق:

گفتمان: سرچشمه‌ی تحلیل گفتمان به نظریات خطابه باز می‌گردد که از دیرباز وجود داشته است (ون دایک، ۱۳۸۲: ۱۳). اما تحلیل گفتمان اصطلاحی است که اگر چه دامنه‌ی گسترده‌ای را در بر می‌گیرد اما تاکنون تعریف همه جانبه‌ای از آن ارائه نشده است. گویا این اصطلاح برای نخستین بار در مقاله‌ای با همین عنوان از هریس به کار رفت. نویسنده در این مقاله دیدی صورت گرایانه و ساخت گرایانه از سازه‌های بزرگتر از جمله دارد (فخامزاده، ۱۳۷۵: ۳). اما از سوی دیگر پاره‌ای بر این باورند که تحلیل گفتمان در برگیرنده‌ی ساختمان

زبان گفتار مانند گفت و گو، مصاحبه‌ها، تفسیرها و سخنرانی‌ها است و چندی نگذشت که برخی از زبان‌شناسان آن را در معناهای گوناگون و ناهمسانی به کار بردند. با این همه، تحلیل‌گر در تحلیل گفتمان تنها با بافت متن درگیر نیست بلکه فراتر از آن در پی واکاوی سازه‌های برون زبانی مانند بافت موقعیتی، فرهنگی و اجتماعی است. بدین‌سان تحلیل گفتمان عبارت است از بررسی چگونگی تبلور و شکل‌گیری معنا و پیام‌های زبانی در پیوند با عوامل درون زبانی (بافت متن) واحدهای زبانی، محیط زبانی و کل نظام زبانی در ارتباط با عوامل برون زبانی (بافت اجتماعی و فرهنگی و موقعیتی) (لطفی پور، ۱۳۷۲: ۱۰). بنابراین اگر تحلیل‌گر، گفتمان را به سان متن (گفتاری و نوشتاری) در نظر گیرد، تنها به توصیف پرداخته است. اگر آن را کنش دوسویه‌ی فرایند تولید و فرایند تفسیر متن بداند و در اندیشه‌ی بررسی رابطه‌ی جریان تولید متن و جریان تفسیر متن باشد، سطح تحلیل او ناظر به تحلیل فرآیندها یا تفسیر متن است. اما اگر تحلیل‌گر بافت یا زمینه‌ی کلی که متن در آن تولید و تفسیر می‌شود را در نظر داشته باشد، تحلیل او تبیینی و در عین حال اجتماعی است چراکه این سطح تحلیل نه تنها ناظر بر کردار گفتمانی (کنش متقابل بین فرآیندهای گفتمانی تولید و تفسیر متن) است بلکه به کردار اجتماعی و فرهنگی (بافت و زمینه کلی تولید متن) معطوف است. (بهرامپور، ۱۳۷۸: ۶۲). شناخت دیدگاه‌ها و موضع‌گیری‌های اجتماعی، سیاسی و ایدئولوژیک نویسنده - که درون متن پنهان است - بدون توجه به پیش فرض‌ها و اهداف گفتمان انجام‌پذیر نیست. بنابراین، گفتمان به مثابه‌ی روش، یکی از مهمترین گونه‌های گفتمان است. در این‌گونه، تحلیل‌گر با یک شیوه نوین تحلیل در پهنه‌ی علوم اجتماعی و سیاسی روبرو است که خواستار بازگورکردن و نشان دادن معانی پنهان متن و زمینه‌ی ساخت آن است. وی در این شیوه با یک گزاره، پاراگراف، قطعه، مقاله و یا کتاب

درگیر است (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۳۰). تحلیل‌گر در این شیوه با پایه‌های ژرف‌تر از پیوندهای درون متن درگیر است و به بافت‌های موقعیتی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی می‌پردازد. او در این شیوه، با بهره‌گیری از دلالت‌های ضمنی یعنی التزامها و پیش‌نیازها، معنای پنهان را استنباط می‌کند.

فرهنگ: فرهنگ بزرگ‌ترین نیاز جامعه بشری و عامل اصلی پویایی، نشاط و تداوم حیات جوامع است. امروزه مباحث حوزه فرهنگ به عنوان مهم‌ترین عامل در توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و انسانی و اخلاقی کشور در کانون توجه صاحب نظران، اندیشمندان و نخبگان قرار گرفته است. نقش موثر و بنیادی فرهنگ در کلیه عرصه‌های زیستی و فکری بشر چشم انداز جدیدی در حوزه‌های ذهنی و عینی ایجاد کرده است. فرهنگ بستر بازتعریف، بازیابی و تکامل همه توانایی‌ها، ارزش‌ها، هویت‌ها، باورها، هنجارها، سنت‌ها، اسطوره‌ها و نمادهای بشری است.

جان تامپسون^۶ در کتاب ایدئولوژی و فرهنگ مدرن تقسیم‌بندی جامعی از فرهنگ به قرار زیر انجام داده است:

۱. تعریف‌های سنتی و کلاسیک که فرهنگ را نشانه رشد و تعالی معنوی جامعه می‌دانند .
۲. تعریف‌های توصیفی یا تشریحی که به دنبال توصیف فرهنگ و مشخص کردن نهادها و عناصر تشکیل دهنده آن هستند .
۳. تعریف‌های نمادگرایانه که فرهنگ را کلیتی می‌دانند که از طریق نمادهای متجلی در جامعه شناخته می‌شود .
۴. تعریف‌های نمادگرایانه ساختارگرا، که ارتباطی ناگسستنی میان نهاد و ساختار جامعه برقرار می‌کنند (صالحی امیری، ۱۳۸۶: ۱۸).

^۶ -thompson

از این رو می‌توان «فرهنگ را روح همبستگی و تداوم حیات معنوی و وجدان عمومی یک ملت، قوم و سرزمین دانست». شاید مهمترین وجه تمایز زیستی جوامع انسانی و حیوانی را در عنصر فهم و فرهنگ باید جستجو کرد. بنابراین می‌توان، فرهنگ را مسیری دانست که دانش را انتقال و به زندگی ما معنا می‌دهد. همچنین فرهنگ می‌تواند یک ابزار قدرت باشد. دولو^۱ عقیده دارد در جهان معاصر، «فرهنگ» بیشترین کاربرد را در گفتگوهای علمی و بشری به خود اختصاص داده است، در نتیجه بررسی معانی و مفاهیم آن امری بدیهی به نظر می‌رسد. وی می‌گوید: «فرهنگ مرکز برخورد افکار و عقاید است» (صالحی امیری، ۱۳۸۶: ۱۲).

امنیت: دو دیدگاه کلی برای بررسی مسائل امنیتی در حوزه بین‌الملل وجود دارد: دیدگاه رئالیسم و دیدگاه ایدئالیسم. امروزه نظریه غالب، نظریه رئالیسم است که آن را نیز به سه دسته می‌توان تقسیم کرد: دیدگاه کلاسیک، دیدگاه تدافعی و دیدگاه تهاجمی. این نظریه-پردازان در حوزه امنیت به مسائلی همچون امنیت بین‌الملل، بقا، مسائل امنیتی مبتنی بر محور نظامی، خود اتکایی در تحصیل امنیت، دولت محوری در مرجع امنیت و حرج و مرج طلبی می‌پردازند. این دیدگاه متکی به نظریه موازنه قوا بوده و به همین دلیل منطقه حاکم بر روابطشان با دیگران براساس قاعده حاصل جمع صفر است (احدی و کلانتری، ۱۳۹۶: ۵). البته معانی و مفاهیم متعدد دیگری برای امنیت توسط دیگر اندیشمندان و متفکران بیان شده است؛ ولی در نهایت و در جمع بندی معانی و با دقت در مفهوم امنیت که در بالا به آن اشاره شد قدرت به عنوان شاخصی است که می‌تواند ضامن امنیت ملی باشد (مرادی، ۱۳۸۹: ۱۰۲). راه‌های اعمال قدرت را می‌توان تهدید، متقاعدکردن و تغییر رفتار دیگران

^۱-dolo

(دولت ها) و سایر... از راه های مختلف مانند پرداخت مالی، جذب دیگران، تغییر افکار دیگران (دولت ها) و همکاری با آنها برشمرد. با کمی دقت در این تعریف اهمیت و تاثیر فضای سایبر را در روابط بین کشورها یا با مفهوم دیگر دیپلماسی و اداره کشور می توان مشخص کرد. در همین راستا جی. ای. هارت^۹ سه روش مختلف را در دیدگاه امپریالیستی قدرت طبقه بندی می کند: قدرت به عنوان منابع، قدرت به عنوان روابط و قدرت به عنوان ساختار. وی مشخص می سازد که قدرت بالقوه را در کنترل منابع می توان به قدرت واقعی منتقل و تبدیل کرد (مرادی، ۱۳۸۹: ۷۳). و در نهایت می توان از دیدگاه امنیتی به این نکته اشاره کرد که هیچ حکومتی نمی تواند از تغییر سیاست های عمومی خارجی خود که ترکیبی از قدرت نرم و سخت هستند، جلوگیری کند (فرشچی، ۱۳۸۳: ۲۳).

فضای مجازی: فضای مجازی عنوانی برای دنیایی کم سابقه و نوظهور در عصر پیدایش و گسترش رسانه های جدید ارتباطی است که بیش از دو دهه نیز از رواج آن در جهان نمی گذرد. می توان فضای مجازی را جهان ارتباط متقابل رایانه ها و جامعه ی حاصل از این ارتباطها دانست (ذکایی و خطیبی، ۱۳۸۵: ۱۱۳). امروزه اینترنت گستره فرهنگ سازی و فرهنگ پذیری را بیش از هر زمان دیگری وسعت بخشیده است و در نتیجه اطلاعات بیشتری را با شتابی قابل تصور در مجاری ارتباطی جامعه جاری می کند و طبعاً مانند هر ابزار دیگری می تواند در جهات مثبت یا منفی مورد استفاده قرار گیرد. فضای سایبر، محیط الکترونیکی واقعی است که ارتباطات انسانی را به شیوه های سریع، فرا جغرافیایی و با ابزارهای خاص مستقیم و زنده می سازد. به عبارتی، فضای سایبر دارای دو دیدگاه خوشبینانه و بدبینانه است. در نگاه خوشبینانه و

۹-HART

انترناسیونالیستی (آرمانگرایی) رسانه‌ها نقش فراملی دارند و جریان آزاد ارتباطات و اطلاعات در جستجو، کسب، تنظیم، انتشار و توزیع اطلاعات یک اصل پذیرفته شده جهانی قلمداد می‌شود. دولت‌ها نمی‌توانند با نگاه سیاسی، حزبی، قومی و مذهبی خود مانع این فرایند شوند که با عنوان جریان بین‌المللی اطلاعات خود را نشان می‌دهد. نتیجه این فرآیند همگرایی جهانی از طریق ابزارهای ارتباطی است. نگاه دوم یا نگاه بدبینانه رسانه را مجبور می‌کند در چارچوب منافع و خواست تنها یک دولت گام بردارد و به سمت و سوی گام بردارند که از پرتو بحران به وجود آمده به نفع خود استفاده کنند. رسانه‌ها باید بیشتر در جستجو و انعکاس مطالبی باشند که مسایل راهبردی موضوع را کالبد شکافی کنند تا بیشترین نفع و سود را از این بحران به دست آورند (جعفری نژاد و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۰).

۲-۱. نظریه‌های مربوط به فضای مجازی، فرهنگ و دین

یکی از معتبرترین نظریه‌های خوشبینانه‌ای که در خصوص فرهنگ دیجیتال داده شده است، متعلق به شری ترکل^{۱۰} است. ترکل، تحقیق همه جانبه‌ای را در مورد تأثیر رایانه و شبکه بر روی جامعه، پنداشت افراد از خودشان و رابطه‌ی افراد با ماشین، انجام داد. کتاب وی «زندگی بر روی صفحه‌ی نمایش»^{۱۱} خوانندگانی را توصیف می‌کند که در مورد فرهنگ رایانه در عصر اینترنت عمیقاً به فکر فرو رفته‌اند. ترکل در مقاله‌ی «من کیستم» تکامل هوش مصنوعی و هنری رایانه و درک و تعامل افراد با فناوری کام‌یوتر را بررسی می‌کند. (turkel, 1996: 24) استون^{۱۲} در ارائه‌ی این نظریه وی را همراهی

^{۱۰} -turkel

^{۱۱} - Life on the screen

^{۱۲} -stone

نموده است و معتقد است فضای مجازی در مقایسه با تعامل رو در رو فرصت‌های بسیاری را برای تعبیر و تفسیر، پندار و پنداشت‌های طرفین تعامل فراهم می‌کند. به عقیده-ی استون فضای مجازی اساساً پیرامون جوامع و چگونگی کار آنها شکل گرفته است. استون می‌گوید اعضای جوامع مجازی طوری رفتار می‌کنند که گویی در مکان عمومی و فیزیکی‌ای همدیگر را ملاقات می‌کنند. (stone, 1991: 111) در همین راستا، یکی از نظریات مطرح در چیستی نسبت دین و فرهنگ، دین را محصولی مولود فرهنگ جامعه می‌داند. بر اساس این نظریه، فرهنگ مولود تحولات اجتماعی است دین به عنوان یکی از نهادهای زیر مجموعه‌ی فرهنگ و ساخته و پرداخته‌ی آن است. بشر برای زندگی بهتر و آرامش بخش‌تر خود و همچنین برای تأمین بخشی از نیازهایش که از طریق دیگر، قابل تأمین نیست، دین را ساخته و به آن پرداخته است. در نتیجه، دین، نقش هدایت‌گری نسبت به فرهنگ ندارد، بلکه در خدمت فرهنگی است که آن نیز یا تابع امیال مردم و یا تابع اراده‌ی صاحبان قدرت و ثروت است. گیدنز معتقد هستند که آن چه از مطالعه همه‌ی دین‌ها بر می‌آید، این است که اوایل دین یکی از سازمان‌ها یا اجتماعی کهن است و ثانیاً مفاهیم و مقولات و مراسم هر دین به مقتضیات جامعه‌ای که زادگاه آن است، بستگی دارد (گیدنز، ۱۳۸۸).

۳- فرهنگ و تهاجم فرهنگی در دیدگاه مقام معظم رهبری

در گفتمان مقام معظم رهبری مطالب متعدد و متنوعی در حوزه تعاریف، عناصر و شاخص‌ها و همچنین ویژگی‌های فرهنگی بیان شده است. معظم له درباره تعاریف کامل و بومی از فرهنگ، مواردی به شرح زیر ارائه فرموده اند: «فرهنگ اساس کار ماست. در واقع،

فرهنگ با همه شعب آن، یعنی علم و ادبیات و غیره، روح کالبد هر جامعه است. بدون شک فرهنگ مانند روح است. بلاشک فرهنگ است که جامعه را به اصل کار یا بیکاری، به کار تند یا کند و به جهت گیری خاص یا به ضد آن جهت گیری وادار می کند. بنابراین نقش فرهنگ، نقش روح در کالبد اجتماع - کالبد بزرگ انسانی- است}{حدیث ولایت، ۱۳۸۰/۰۴/۶۰}. به نظر ما این گونه است که بخش عمده فرهنگ، همان عقاید و اخلاقیات یک فرد یا یک جامعه است. رفتارهای جامعه هم که جزو فرهنگ عمومی و فرهنگ یک ملت است، برخاسته از همان عقاید است. در واقع عقاید یا اخلاقیات، رفتارهای انسان را شکل می دهند و به وجود می آورند. از این رو، ایشان به علت ارتباط وثیق فرهنگ و هویت، سلطه فرهنگی را خطرناک ترین و کامل ترین نوع سلطه می دانند؛ چرا که منجر به از بین بردن هویت ملت ها می شود. بر این اساس، نوع و شیوه تهاجم غرب به سایر کشورها، به علت ماندگاری و ابعاد گسترده تاثیرگذاری فرهنگ بر فضای سایبر، از سلطه اقتصادی به تدریج به سمت و سوی سلطه فرهنگی چرخش پیدا کرده است. «تسلط فرهنگی از تسلط اقتصادی و از تسلط سیاسی هم خطرناک تر است. چرا؟ چون وقتی یک ملت بر ملت دیگر تسلط فرهنگی پیدا کرد، هویت ملتی که زیر سلطه است، از بین می رود. مسئله این است که یک مجموعه فرهنگی در دنیا با تکیه به نفت، حق وتو، سلاح میکروبی و شیمیایی، بمب اتمی، قدرت های سیاسی و راهکارهای مجازی می خواهد همه باورها و چارچوب های مورد پسند خودش بر ملت ها و کشورهای دیگر را به آن ها تحمیل کند. این است که یک کشور گاهی به تفکر و ذائقه ترجمه ای دچار می شود. فکر هم که می کند ترجمه ای فکر می کند و فرآورده های فکری دیگران را می گیرد. البته نه فرآورده های دست اول؛ فرآورده های دست دوم، نسخ شده، دستمالی شده و از میدان خارج شده ای را که آن ها برای یک کشور و یک ملت لازم می دانند و از راه تبلیغاتی به آن ملت تزریق می کنند و به عنوان فکر نو با آن ملت در میان می گذارند. این برای یک

ملت از هر مصیبتی بزرگ‌تر و سخت‌تر است» (حدیث ولایت، ۱۳۷۹/۰۸/۲۴). در همین راستا، پس از پایان جنگ تحمیلی و آغاز برنامه‌های توسعه و بازسازی کشور، موضوع تهاجم فرهنگی و مقابله با این پدیده مورد توجه ایشان قرار گرفت، از این رو تحمیل فرهنگ، آداب و رسوم و موارث دولت‌های استعمارگر غربی به ملت‌های اسلامی از طریق تبلیغات دروغین و ابزارهای مختلف رسانه‌ای مانند شبکه‌های مجازی، تحقیر فرهنگ ملت‌های شرقی و مسلمانان و القای فرهنگ اروپائی با اهانت و هوچی‌گری به سایر ملل... از جمله دغدغه‌های معظم له در مبحث تهاجم فرهنگی است. در این بیانات، از تهاجم فرهنگی به عنوان تهاجم خونین و سهمگین یاد می‌شود که نشان دهنده ابعاد مخرب آن است و ضرورت آگاهی مسئولان و مدیران فرهنگی به ویژه برنامه‌ریزان فرهنگی را خاطر نشان می‌سازد. « غفلت از تهاجم فرهنگی دشمن، غفلت از در کمین بودن دشمن، غفلت از نفوذ دشمن در فضای رسانه ای و مجازی کشور، بی‌مبالاتی نسبت به حفظ بیت المال؛ این ها گناهان ماست، این ها نقاط ضعف ماست» (حدیث ولایت، ۱۳۹۰/۰۵/۱۶). ایشان خطر تهاجم فرهنگی را تا بدان جا می‌دانند که انقلابی مردمی را از اهداف اصلی خود دور می‌کند و بی‌محتوا می‌سازد و خود باوری و خود اتکایی را در بین قشرهای مختلف به ویژه جوانان از بین می‌برد و آنان را دنباله‌رو فرهنگ غربی می‌سازد و از فرهنگ خودی دور می‌کند. ایشان یکی از راه‌های مهم مقابله با تهاجم فرهنگی را هوشیاری و آگاهی مردم می‌دانند. « من که می‌گویم تهاجم فرهنگی، عده‌ای خیال می‌کنند مراد من این است که مثلاً پسری موهایش را تا اینجا بلند کند... خیال می‌کنند بنده با موی بلند تا اینجا مخالفم. مسئله تهاجم فرهنگی این نیست. البته بی‌بند و باری و فساد هم یکی از شاخه‌های تهاجم فرهنگی است؛ اما تهاجم فرهنگی بزرگ‌تر این است که این‌ها در طول سال‌های متمادی از طریق رسانه، کتاب، فضای مجازی و تبلیغات هدف‌دار به مغز ایرانی و باور ایرانی تزریق

کردند که تو نمی‌توانی؛ باید دنباله‌رو غرب و اروپا باشی، نمی‌گذارند خودمان را باور کنیم» (حدیث ولایت، ۱۳۸۳/۰۴/۱۷).

۴- امنیت در دیدگاه مقام معظم رهبری

امام خامنه‌ای (مدظله العالی) به عنوان فقیه و اندیشمند سیاسی در همه دوران مبارزه و مسئولیت همواره در پی حل بحران‌های موجود در جامعه و حرکت به جلو نظام اسلامی توانسته‌اند آراء و عقاید خود را به شیوه عقلانی و منطقی استدلال کنند تا حدی که این اندیشه‌ها دیگر صرفاً آراء و ترجیحات شخصی به شمار نمی‌رود. مجموعه باورهای بیانگر یک نظام جامع فکری که برای سؤالات فلسفی مرتبط با اداره جامعه پاسخی کاربردی و منسجم دارد. اندیشه‌ای که قوام و استحکام آن، ریشه در منابع اصیل اسلامی دارد و توانسته ترسیمی مؤثر از الگوهای دارای جامعیت نسبی جهت اداره امور و تعالی نظام اسلامی ارائه دهد. در این اندیشه، امنیت از مهم‌ترین آرمان‌های بشری است (رشیدزاده و کرمی، ۱۳۹۷: ۲). مقام معظم رهبری، به موضوع امنیت یک نگاه جامع و ویژه دارند به طوری که در سال‌های متمادی در بیاناتشان، زوایای این مسئله اساسی را مورد بررسی قرار داده‌اند که در ذیل به برخی از مهم‌ترین بخش‌های آن اشاره می‌شود. «امنیت، یکی از اساسی‌ترین و اصلی‌ترین نیازهای یک ملت و یک کشور است... در فضای امنیت است که هم تلاش علمی، هم تلاش اقتصادی، هم روحیه و نشاط و هم همه فعالیت‌های یک کشور می‌تواند به درستی برنامه‌ریزی شود و با دقت دنبال گردد و به نتایج خود برسد. امنیت، یک مقوله اساسی است. امنیت اجتماعی، امنیت فردی، امنیت در همه محیط‌های زندگی، امنیت فکری و معنوی و روانی، همه اینها جزو انتظارات مردم است» (حدیث ولایت، ۱۳۷۹/۰۷/۱۸). «همه باید توجه کنید، این عزت ملی را باید حفظ کنیم. عزت ملی

فقط با زبان و با ادعا و با شعار حفظ نمی‌شود؛ امروز اگر ملت ایران عزیز است و در سیاست‌های بزرگ جهانی دارای نفوذ است، علتش در ایمان او، و در عمل و ابتکار او، و در اقدام شجاعانه او، در وحدت و یکپارچگی اوست. هر کدام از این عوامل را که از دست بدهیم عزت ما دچار تهدید می‌شود» (حدیث ولایت، ۱۳۸۸/۰۲/۲۲).

بر طبق تعاریفی که مقام معظم رهبری از امنیت ارائه داده است و آن را عدم احساس خوف، تهدید و ناامنی توسط مردم در محیط کار و زندگی خود می‌داند، می‌توان گفت که تعریف امنیت از دیدگاه ایشان متفاوت از تعاریف متداول در دیدگاه مکتب کپنهاگ است که امنیت را در پنج حوزه جداگانه سیاسی، نظامی، اقتصادی، محیط زیستی و هویتی بیان کرده‌اند. بنابراین آیت الله خامنه‌ای برخلاف نظریات رایج علمی که امنیت و مخصوصاً امنیت اجتماعی را شناسایی، حفظ و ارتقای هویت و ارزش‌های بنیادین گروه‌های اجتماعی می‌داند، امنیت اجتماعی را عدم احساس خوف، تهدید و ناامنی مردم در محیط کار و زندگی، حاکمیت و نهادهای اجتماعی می‌داند (نصرالله زاده و صائبی، ۱۳۹۷: ۱۰). ایشان مباحث امنیتی را حاصل تلاش سیستمی و منسجمی می‌بیند که اولاً انواع متعددی دارد و باید به همگی آن‌ها توجه داشت، هم‌چنان که ایشان هفده نوع امنیت را ذکر می‌کند: امنیت نظامی، انتظامی، اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی، قضائی، ملی، داخلی، عقیدتی، فکری، اقتصادی، عمومی، سیاسی، شهروندی، آبرویی، مجازی، سرمایه‌گذاری که البته ممکن است بعضاً از نظر حیطه وظایف و تعاریف هم‌پوشانی داشته باشند، اما واجد تمایزاتی نیز هستند (شایگان، ۱۳۹۲: ۲۴). ایشان، تولید و حفظ امنیت را وظیفه یک دستگاه یا سازمان نمی‌داند، بلکه آن را بر آیند فعالیت مشترک تمام سیستم‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دانسته و لذا برای تامین آن، تمام دستگاه‌ها و سازمان‌ها و حتی افراد خانواده‌ها نیز باید دخیل باشند، احساس تکلیف کرده و نقش خود را شناخته و به آن عمل کنند.

۵- یافته های تحقیق (امنیت فضای مجازی از دیدگاه مقام معظم رهبری)

۱-۵. اعتماد سازی و تقویت سرمایه اجتماعی

اگر چه تحقیق در مورد ارتباط میان سرمایه اجتماعی و شبکه های اجتماعی مجازی همچنان ادامه دارد، اما شواهد موجود حاکی از ارتباط مثبت سرمایه اجتماعی و اینترنت است. سرمایه اجتماعی که موضوعی فرهنگ مدار بوده و کلید واژه های ادبیات آن بر اعتماد، آرمان و ارزش های اخلاقی استوار است، از جایگاه قابل توجهی در قدرت نرم برخوردار می باشد. قدرت نرم، یعنی توانایی تعیین اولویت ها، به گونه ای که با دارایی های نامریی، مانند جذابیت های فرهنگی، شخصیتی و ارزش ها، همسو بوده و اعتبار معنوی پدید آورد (قدسی، ۱۳۹۲: ۲۸). برای مثال، اگر مقام معظم رهبری ارزش هایی را ارائه کند که دیگران خود مایل به پیروی از آن باشند، هزینه اداره کردن آن جامعه به مراتب کمتر خواهد شد. این اعتبار معنوی باعث خواهد شد انسان ها با اراده و علاقه خود، کاری انجام دهند که اعمال کنندگان قدرت نرم، آن را می خواهند. از این رو شاه کلیدهای مباحث سرمایه اجتماعی را می توان در مفاهیم اعتماد، روابط، مشارکت و انسجام خلاصه نمود. در همین راستا معظم له می فرمایند: « عزیزان من! جوانانی که دوران دفاع مقدس را درک نکرده اید یا بدرستی درک نکرده اید! دفاع مقدس با این سرمایه های معنوی به نتیجه رسید... این ملت، ایمان، شجاعت، از خودگذشتگی، دین گرایی و غرور ملی خود را به صحنه آورد؛ همچنان که جوان و مال و سرمایه و امکانات خود را به صحنه آورد؛ مجموع این ها توانست این ملت را در دفاع مقدس نجات دهد... آنها می دانند اگر این سرمایه های اجتماعی از دست یک ملت گرفته شود، اگر یک ملت غیرت ملی و ایمان و وحدت و همبستگی خود را از دست بدهد، اگر نشاط کار و ابتکار را از دست بدهد، اگر حرکت علمی رو به پیشرفت خود را از دست بدهد، کاملاً در دسترس دشمنان قرار خواهد گرفت؛ می توانند راحت به او زور بگویند،

می‌توانند بر او سلطه پیدا کنند، می‌توانند منابع طبیعی و مادی او را هم غارت کنند. آنچه سد مستحکمی در مقابل دشمنان قرار می‌دهد، همین سرمایه‌های معنوی است که باید مراقب باشیم دچار شبیخون نشود» (حدیث ولایت، ۱۳۸۳/۰۴/۱۵). ایشان در فرازی دیگری راجع به هدف اصلی دشمن مبتنی بر تضعیف سرمایه اجتماعی مردم می‌فرمایند: «من به شما عرض بکنم: امروز بعد از ۳۸ سال از پیروزی انقلاب، انگیزه‌ی دشمنان برای نفوذ در حصار فرهنگی از روز اوّل بیشتر است؛ نه اینکه کم نشده، قطعاً زیاد شده؛ روش‌ها را هم که شما می‌بینید: این شیوه‌های فضای مجازی و تبلیغات گوناگون و ماهواره و امثال این‌ها؛ [یعنی] انگیزه‌ها بیشتر شده. آماج این حرکت هم درست همان چیزی است که مایه و هسته‌ی اصلی ایجاد نظام اسلامی شد؛ یعنی ایمان دینی، سرمایه اجتماعی، آماج این است. با حکومت اسلامی و جمهوری اسلامی و سیاست‌های جمهوری اسلامی مخالفند به‌خاطر مخالفت با ایمان دینی؛ چون می‌دانند اگر ایمان دینی نبود، این انقلاب پیروز نمی‌شد، این نظام به وجود نمی‌آمد...» (Khamenei.ir, 1395/05/31)

۲-۵. مشارکت آفرینی

شبکه‌های اجتماعی مجازی، بسترهای بسیار مناسب و مغتنمی را برای ایجاد مشارکت افراد و اقشار مختلف فراهم ساخته است و مشارکت، عاملی موثر در ایجاد و تقویت قدرت ملی و قدرت نرم می‌باشد. در یک نگاه، توجه به نقش مشارکت در کشور از سه جنبه برخوردار است: ۱) ایرانیان داخل مرزهای جغرافیایی ۲) ایرانیان خارج از کشور ۳) دوست‌داران و علاقه‌مندان ایران. در همین راستا مقام معظم رهبری ضمن تاکید بر مشارکت بین فضای داخلی و خارجی می‌فرمایند: «...ایران امروز این پیشرفت‌ها را دارد؛ این کارها، این ابتکارات، این بروز جوان‌ها در میدان علم و سازندگی و حضور قوی در همه‌ی بخش‌ها. این حرف‌ها آن زمان وجود نداشت... امروز بصیرت و آگاهی و تحلیل سیاسی و عمق در

مسائل در کشور همگانی شده. ما پیش رفتیم؛ در زمینه‌ی مادی پیش رفتیم، در زمینه‌ی معنوی پیش رفتیم؛ این توجهات معنوی، این حضور در عرصه‌های معنوی. دیدید در هفته‌ی گذشته در سرتاسر کشور مراسم دعای عرفه چه خبر بود. چه کسانی در مراسم دعای عرفه بودند؟ همه جوان... کشور به رغم دشمن، از همه‌ی ابعاد پیشرفت کرد و آباد شد. کشوری که قرن‌های متمادی به حکومت فردی عادت کرده بود، به حکومت استبدادی عادت کرده بود، یکی از بهترین مردم‌سالاری‌ها در این کشور رشد پیدا کرد؛ در حضور هنگام انتخابات، در حضور در مسائل عمومی و مشارکت‌های عمومی. این همان انقلابی است که آمریکائی‌ها می‌خواستند نباشد، می‌خواستند نابود شود، می‌خواستند ضعیف شود، به خودشان وعده می‌دادند که تا چند ماه دیگر از بین خواهد رفت. آمریکائی‌ها به این نوکرهای مستبد منطقه‌ای‌شان هی دلخوشی می‌دادند که تا چند وقت دیگر صبر کنید، انقلاب از بین می‌رود و نابود می‌شود! انقلاب روزبه‌روز بحمدالله رشد کرده است (حدیث ولایت، ۱۰/۰۸/۱۳۹۱). در همین راستا معظم له علی‌رغم نقش فضای مجازی و تبلیغات مخالفین برای کم رنگ کردن آرمان‌های نظام، در مشارکت‌آفرینی بیشتر قشر انقلابی و جوان بیاناتی را فرمودند: « یکی از بزرگ‌ترین فرصت‌های ما همراهی مردم ما و جوان‌های ما با نظام و هدف‌های نظام و امام بزرگوار است. من به شما برادران و خواهران عزیز توجه می‌دهم که نگاه کنید در این راهپیمایی‌های روز قدس یا بیست و دوّم بهمن، عمده جوان‌ها هستند؛ این جوان‌ها همان جوان‌هایی هستند که شبانه روز به‌وسیله‌ی رسانه‌های صوتی و تصویری و اینترنتی، در زیر بمباران تخریب قرار دارند؛ غوغایی است در دنیا؛ در دنیای مجازی. در دنیای رسانه‌های صوتی و تصویری، صداها رسانه، و با یک اعتبار هزارها رسانه، در حال بمباران افکار جوان‌های ما هستند؛ بعضی از آنها سعی می‌کنند جوان‌ها را از دین برگردانند، بعضی سعی می‌کنند آنها را از نظام اسلامی منصرف کنند؛ این بمباران به‌طور دائم بر روی سر جوان‌های ما و به‌وسیله‌ی همین دستگاه‌ها و رسانه‌های صوتی و تصویری و

اینترنتی در حال انجام است؛ درعین حال شما نگاه می‌کنید می‌بینید ده‌ها میلیون از همین جوان‌ها در سرتاسر کشور در روز بیست و دوم بهمن می‌آیند و شعار می‌دهند و ابراز احساسات می‌کنند و نسبت به امام، نسبت به اسلام، نسبت به نظام اسلامی ابراز ارادت می‌کنند؛ این چیز کوچکی نیست، این فرصت بسیار بزرگی است» (حدیث ولایت، ۱۳۹۴/۰۱/۰۱).

۳-۵. آگاه‌سازی

رسانه‌ها، همان‌گونه که می‌توانند با کاربرد راه‌کنش‌های مختلف به مقابله نرم در برابر هدف مورد نظر خود بپردازند، با همان روش‌ها می‌توانند منابع قدرت نرم یک کشور، یعنی کارآمدی حکومت، سرمایه اجتماعی، اقتدار و جذابیت را تقویت کرده و با افزایش سطح رضایت، حساسیت و اعتماد سیاسی، میزان مشارکت نهادمند، مستمر و قانونی مردم را افزایش و مشروعیت دولت را افزایش دهند. نوع نگاه و دید راهبردی مسئولان در این زمینه می‌تواند بسیار تاثیر گذار باشد، بنابراین فضای مجازی را به عنوان یک واقعیت باید پذیرفت و به جای نگاه امنیتی به این پدیده و اجرا و تجویز اقدام‌های سلبی (مانند پالایش، در وسیع‌ترین شکل ممکن)، اقدام‌های ایجابی، مانند اعتماد آفرینی در اشکالی مانند افزایش سعه صدر و انتقاد پذیری در مسائل اجتماعی و فرهنگی مبادرت ورزید (قدسی، ۱۳۹۲: ۳۱). در همین راستا مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «در این وضعیت، رسانه‌ی ملی چه جایگاهی دارد؟ ببینید نقش رسانه‌ی ملی در چنین وضعیتی چقدر اهمیت پیدا می‌کند. آن روز بنده در آن جلسه گفتم، شماها هم خودتان بهتر از من می‌دانید؛ امروز جنگ دنیا، جنگ رسانه‌هاست. پیشرفت کارها و سیاست‌های بین‌المللی دستگاه‌های مختلف و جبهه‌های گوناگون، به وسیله‌ی تبلیغ، خبرسازی، مفهوم‌سازی و تبیین‌های درست و نادرست - یعنی راست و دروغ - دارد انجام می‌گیرد. تبلیغات، هم قبل از یک حرکت نظامی و اقتصادی،

هم در اثنای آن، هم بعد از آن، نیاز وافر دستگاه‌هایی است که می‌خواهند در دنیا فعال باشند؛ لذا سرمایه‌گذاری هم می‌کنند، فکر هم مصرف می‌کنند و دانش هم به کار می‌برند، برای این‌که بتوانند این را گسترش دهند. یکی از کارهای بسیار مهمی که امروز در دستور کار آن‌هاست، تهاجم خبری، تبلیغی، فرهنگی و اخلاقی به کشور ماست. امروز این تهاجم، اوج تهاجم فرهنگی است. البته مخصوص کشور ما نیست؛ در همه‌جا این‌ها دارند کار فرهنگی می‌کنند؛ منتها ما آماج هدف آنها هستیم. بسیاری از هدف‌های استکبار جهانی در زمینه‌های تبلیغی و فرهنگی و رسانه‌یی متوجه به ماست؛ ما باید در مقابل این‌ها خود را مجهز کنیم. رسانه‌ی ما، هم باید ناظر باشد به خنثی کردن کار دشمن در داخل، هم باید ناظر باشد به ضربه‌زدن به دشمن در فضای عمومی. می‌بینید رسانه ملی چه نقش مهمی دارد. به نظر من همه‌ی تلاش‌ها و کارهایی که در کشور صورت می‌گیرد، به یک معنا، یک طرف؛ کار رسانه‌ی ملی - یعنی صدا و سیما - طرف دیگر. اینها دو جریان هستند؛ و آلا اگر خیلی کار انجام بگیرد، اما رسانه‌ی ملی فعال نباشد، تأثیرش بسیار کمتر از چیزی خواهد بود که باید باشد. بنابراین نقش رسانه، به همین ترتیبی که عرض شد، بسیار مهم است (حدیث ولایت، ۱۳۸۳/۰۹/۱۱).

۴-۵. دیپلماسی فرهنگی

اهمیت دیپلماسی در روابط بین‌الملل بر کسی پوشیده نیست. در این راستا با افزایش قدرت نرم در سطح جهانی و بین‌المللی از یک سو و گرایش کشورها به مناسبات فرهنگی از سوی دیگر می‌توان به اهمیت دیپلماسی فرهنگی پی برد. دیپلماسی فرهنگی زمانی که چند ملت مشترکات فرهنگی بیشتری داشته باشند بارزتر جلوه می‌کند این امر در جهان اسلام نمود دو چندانی برای جمهوری اسلامی ایران دارد. مقام معظم رهبری در این باره می‌-

فرمایند: « امروز دیپلماسی ما از جهاتی حتی از دیپلماسی در دوران جنگ که خیلی پیچیده و سخت بود سخت‌تر، ظریف‌تر و ابتکارطلب‌تر است. اگر بخواهیم اصول سیاست خارجی را که بر پایه‌ی عزت و حکمت و مصلحت استوار است بر اوضاع و شرایط پیچیده‌ی امروز دنیا و وضع خاص خودمان تطبیق کنیم بالشک رواست، ابتکار عمل، پرکاری، دقت و پابندی شدید به اصول و آرمان‌ها جزو وظایف عمومی دستگاه دیپلماسی ما است» (حدیث ولایت، ۱۳۸۰/۰۴/۱۸). در همین راستا از منظر مقام معظم رهبری برای استفاده بهینه از فضای مجازی، استفاده از جوانان غربی به علت روح تلاش و روحیه مقابله با ظلم و ستم، همچنین ایستادن در برابر زورگویی، از مولفه‌های رفتاری و برتری نسبت به سایر اقشار جامعه برای رهایی خود از تار و پودهای تصنعی ایجاد شده نظام لیبرال دموکراسی دارند. از سوی دیگر جوانان هر کشور نیروهای صادق‌تری هستند و محافظه‌کاری کمتری دارند و به دنبال حق و حقیقت می‌گردند و از ظرفیت بیشتری برای ایفای نقشی تاریخ ساز برخوردارند. « من شما جوانان را مخاطب خود قرار می‌دهم؛ نه به این علت که پدران و مادران شما را ندیده می‌انگارم، بلکه به این سبب که آینده‌ی ملت و سرزمین‌تان را در دستان شما می‌بینم و نیز حسن حقیقت‌جویی را در قلب‌های شما زنده‌تر و هوشیارتر می‌یابم... سخن من با شما درباره‌ی اسلام است و به‌طور خاص، درباره‌ی تصویر و چهره‌ای که از اسلام به شما ارائه می‌گردد... خواسته‌ی من این است که در واکنش به سیل پیش‌داوری‌ها و تبلیغات منفی، سعی کنید شناختی مستقیم و بی‌واسطه از این دین به دست آورید. منطق سلیم اقتضاء می‌کند که لااقل بدانید آنچه شما را از آن می‌گریزانند و می‌ترسانند، چیست و چه ماهیتی دارد. اجازه ندهید ریاکارانه، تروریست‌ها تحت استخدام خود را به عنوان نمایندگان اسلام به شما معرفی کنند. اسلام را از طریق منابع اصیل و مأخذ دست اول آن بشناسید. با اسلام از طریق قرآن و زندگی پیامبر بزرگ آن (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) آشنا شوید. من در اینجا مایلم بپرسم آیا تاکنون خود مستقیماً به

قرآن مسلمانان مراجعه کرده‌اید؟ آیا تعالیم پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و آموزه‌های انسانی و اخلاقی او را مطالعه کرده‌اید؟ آیا تاکنون به جز رسانه‌ها، پیام اسلام را از منبع دیگری دریافت کرده‌اید؟ آیا هرگز از خود پرسیده‌اید که همین اسلام، چگونه و بر مبنای چه ارزش‌هایی طیّ قرون متمادی، بزرگترین تمدن علمی و فکری جهان را پرورش داد و برترین دانشمندان و متفکران را تربیت کرد؟... تلاش در جهت یافتن پاسخ این پرسش‌ها، فرصت مغتنمی را برای کشف حقیقت‌های نو پیش روی شما قرار می‌دهد. بنابراین، این فرصت را برای فهم صحیح و درک بدون پیش داوری از اسلام از دست ندهید تا شاید به یمن مسئولیت‌پذیری شما در قبال حقیقت، آیندگان این برهه از تاریخ تعامل غرب با اسلام را با آزرده‌گی کمتر و وجدانی آسوده‌تر به نگارش درآورند. (حدیث ولایت، ۱۳/۱۱/۱۳۹۳)

۵-۵. بصیرت اجتماعی

می‌توان از آگاهی و بصیرت اجتماعی در میان مردم و استفاده از فضای مجازی برای تحکیم مبانی اسلامی - ایرانی به عنوان یکی از عناصر مهم نظام انقلاب اسلامی اشاره کرد، که می‌تواند باعث هماهنگی مردم در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بشود. مقام معظم رهبری در این خصوص چنین می‌فرماید: « باید بیدار باشید، باید هوشیار باشید، باید در صحنه باشید، باید بصیرت را محور کار خودتان قرار دهید، مواظب باشید دچار بی‌بصیرتی نشوید، دشمن را بشناسید، به ظواهر دشمن فریب نخورید. مادی‌گری، ابزارهای جدید مورد استفاده (فضای مجازی)، گرایش مادی، تفکر مادی، تمدن مادی، دشمن بشریت و دشمن شماسست. (حدیث ولایت، ۱۳۸۹/۰۸/۰۴) و در جای دیگری می‌فرماید: « بصیرت به معنای شناخت راه، هدف و دشمن واقعی است و امروز ملت ایران به خصوص جوانان از بصیرت بر

خوردارند اما ملزم است این ویژگی روز به روز در جوانان افزایش یابد و تقویت شود». (حدیث ولایت، ۱۳۸۳/۰۳/۰۸) همچنین می‌فرمایند: «ملتی که بصیرت دارد، مجموعه‌ی جوانان یک کشور وقتی بصیرت دارند، آگاهانه حرکت می‌کنند و قدم برمی‌دارند، همه‌ی تیغ‌های (نظامی و فرهنگی) دشمن در مقابل آن‌ها کند می‌شود. بصیرت این است. بصیرت وقتی بود، غبارآلودگی فتنه نمی‌تواند آن‌ها را گمراه کند، آن‌ها را به اشتباه بیندازد. اگر بصیرت نبود، انسان ولو با نیت خوب، گاهی در راه بد قدم می‌گذارد. شما در جبهه‌ی جنگ (فرهنگی) اگر راه را بلد نباشید، اگر نقشه-خوانی بلد نباشید، اگر قطب‌نما در اختیار نداشته باشید، یک وقت نگاه می‌کنید می‌بینید در محاصره‌ی فرهنگی دشمن با ابزارهای جدید قرار گرفته‌اید، راه را عوضی آمده‌اید، دشمن بر شما مسلط می‌شود». (حدیث ولایت، ۱۳۸۴/۱۲/۱۸)

۶-۵. استفاده از هنر

در بیانات مقام معظم رهبری استفاده از مسائل هنری و به ویژه استفاده از هنرهای اسلامی و مذهبی و ترویج آن بوسیله شبکه‌های جدید اجتماعی بسیار تأکید شده است. با ظرفیتی که جامعه اسلامی ایران از آن برخوردار است، حتی برخوردار از این هنرها به عنوان عاملی برای ایجاد ارتباطات و وحدت در میان جوامع اسلامی می‌توان بهره گرفت. ایشان می‌فرمایند: «اگر قدرت نرم بر هنر سوار شود و بر فرهنگ غنی و بالنده تکیه داشته باشد و با قالبی مناسب به میدان آورده شود رسوخ آن در دل‌ها بیشتر می‌شود» (حدیث ولایت، ۱۳۸۸/۰۶/۱۴). در جای دیگری بیان می‌کنند: «استفاده از هنر بالنخص هنر سینما از شیوه-های رایج قدرت نرم است. امروز استکبار به این اکتفا نمی‌کند که شمشیر نشان بدهد، شمشیر هم نشان می‌دهد، اما در کنار او به ده‌ها شیوه دیگر فرهنگی متصل می‌شود». به نظر مقام معظم در بحث هنر، باید قالب‌های خوب هنری برای کارهای فرهنگی در نظر بگیریم: «بایستی قالب را خوب انتخاب کنید و هنر را بایستی تمام عیار توی میدان بیاورید» (حدیث

ولایت، ۱۳۸۶/۰۲/۲۵). در همین راستا معظم له می‌فرمایند: « در یک کشور، مسأله ادبیات و فرهنگ، مسأله اصلی است؛ چه در آن دورانی که کشور و ملتی در حال یک تحول اساسی است و چه در دوره بازسازی و بازپروری ذخایر ملی و پس از آن. در همه دوران‌ها، گره‌گشایی اصلی، به وسیله فرهنگ است؛ که پایه‌های اساسی فرهنگ هم، همین ادبیات و هنر است. بالاخره وقتی ما از فرهنگ حرف می‌زنیم، در درجه اول، از شعر، از داستان، از نویسندگی، از بخش‌های مختلف هنری و عواملی مثل صدور این هنرهای اسلامی بوسیله ابزارهای جدید نظیر آن حرف می‌زنیم. این‌هاست که در ذهنیت و عمل مردم تأثیراتی دارد. حتی فرهنگ عامیانه، یعنی آن بخش دیگر از فرهنگ هم وسیع‌ترین انواع فرهنگ است. محصول و شکل گرفته به وسیله که از لحاظ گسترش کمی همین ادبیات و هنر است. اگر بخواهد تحولی در یک کشور انجام گیرد، فرهنگ کارگشاست. اگر ملتی بخواهد - فرض بفرمایید - در یک دوران اشغال بیگانه، خود را از اشغال بیگانه نجات دهد، بیش از ثروت و توانایی‌های صنعتی و ذخایر زیرزمینی آن ملت و بقیه معیارها و شاخص‌هایی که وجود دارد، باز فرهنگ آن ملت به کار می‌آید تا بتواند خودش را از اشغال بیگانگان نجات دهد. فرض بفرمایید جنگی پیش بیاید. برای اینکه یک ملت بتواند آن جنگ را درست اداره کند یا نتواند، بیش از سلاح و وجود فرماندهان کارآموده و کثرت سپاهیان و لشکریانی که در اختیار دارد، فرهنگ ملت است که می‌تواند به کمک بیاید و آن ملت را به میدان جنگ بکشاند، در میدان جنگ نگه دارد، به خوب جنگیدن وادار کند و پیروزی را در اختیارش بگذارد(حدیث ولایت، ۱۳۷۵/۶/۲۸).

نتیجه‌گیری

تغییر نگرش دولت‌ها به استفاده از فضای سایبر در عصر حاضر به علت قدرت ایجاد شده مجازی به عنوان یک راهبرد مورد استفاده قرار می‌گیرد. اگر تا پیش از این منطق پیروزی در جنگ سنتی، برخورداری بیشتر از نیروهای فیزیکی و ابزار آلات فیزیکی بود (گرچه این منطق همچنان با شدت و ضعف‌های پا برجاست)، اما بدون تردید، ظهور محیط مجازی، باعث دگرگونی و تشکیک اساسی در این منطق شده است. این فضا، قدرتی را به عنوان قدرت نرم افزارها و فناوری اطلاعات و ارتباطات به وجود آورده است و این فناوری، بسیاری از عرصه‌های تقابل را متفاوت از گذشته ساخته است. در محیط مجازی، قدرت‌های کوچک جایگاهی ندارند، بنابراین باید در طراحی فضای مجازی ج. ا. ایران با توجه به رهنمودهای مقام معظم رهبری در پی ایجاد قدرت بزرگ مجازی در پرتو یکپارچه‌سازی فعالیت در فضای مجازی و طراحی نهادهای یکپارچه فرهنگی در این فضا، براساس نیازهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بومی بود. در بیانات معظم له، حقیقت غیر قابل انکار این است که فضای مجازی- با وجود تهدیدهای متصور- فرصت‌های مغتنمی را برای معرفی توان‌ها و قابلیت‌های فرهنگی، ایجاد و افزایش سرمایه اجتماعی از طریق آگاه‌سازی و آموزش‌های اجتماعی و در نهایت تولید قدرت نرم در اختیار ملت‌ها و دولت‌ها قرار داده است که نامه معظم له به جوانان غربی، نمونه بارزی از استفاده مثبت از فضای مجازی برای شناختن اسلام صحیح به جهانیان بوده است. از این رو، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با ظرفیت‌سازی و مدیریت کار آمد به بازتولید قدرت نرم فرهنگی که منبعث از ایدئولوژی و انقلاب اسلامی که در حیطه فضای مجازی برگرفته از اعتماد سازی و تقویت سرمایه اجتماعی، مشارکت آفرینی، آگاه‌سازی، دیپلماسی فرهنگی، بصیرت اجتماعی، استفاده از هنر است، اقدام بکند.

بنابراین در این مقاله سعی شده است با رویکرد فرهنگی مقام معظم رهبری، شیوه‌های رسیدن به امنیت فضای سایبر بررسی شود. راهکارهای فرهنگی بررسی شده در دو بستر

بیرونی و درونی قرار گرفت. در بستر بیرونی، مکانیسم‌های سخت افزاری و نرم افزاری آن بیان و در بستر درونی به مکانیسم‌های نرم‌افزاری راه‌های رسیدن به امنیت فضای سایبر پرداخته شد. آنچه در رسیدن به راهکارها از منظر معظم له اصل و اساس است: کاهش تهدیدها و افزایش فرصت‌ها در بستر اجتماع است. به عبارتی باید فضایی در جامعه ایجاد شود که فرصت‌یابی بر کاهش تهدیدها غلبه پیدا کند. در واقع امنیت فرآیندی اجتماعی است که به میزان بلوغ و احساس مسئولیت و مشارکت جامعه قابل حصول است و از طریق مردم تامین می‌شود و پایدار می‌ماند لذا تا آسیب‌پذیری انسانی وجود دارد، تهدید هم وجود دارد و با وجود تهدید، رسیدن به امنیت فضای سایبر امری مشکل است. در نتیجه باید از فرصت‌سوزی‌ها حذر و به فرصت‌سازی‌ها اتکا کرد. از سوی دیگر، از منظر معظم له نظم و امنیت خواسته‌های دائم در اولویت‌اند که بدون نهادینه شدن و ریشه داشتن در بطن و متن جامعه نمی‌توانند پایدار بمانند. معظم له معتقد است که نظم و امنیت پدیده‌های اجتماعی هستند و هر پدیده اجتماعی، تک بعدی و تک عاملی نیست، بلکه محصول‌های زنجیره‌های همانند: اعتماد سازی و تقویت سرمایه اجتماعی، مشارکت آفرینی، آگاه سازی، دیپلماسی فرهنگی، بصیرت اجتماعی است که ملاحظه همه آن‌ها در نظر و عمل یعنی تصمیم‌سازی و اجرا، باید الزامی باشد

با توجه به آنکه موضوع امنیت در فضای سایبر در ارتباط مستقیم با امنیت ملی قرار دارد. دولت باید از طریق نهادهای مربوطه و استفاده از رهنمودهای معظم له وظیفه برنامه‌ریزی راهبردی برای این مساله را برعهده بگیرد. و از تخصص و توان موجود کشور نهایت استفاده را بنماید. نگارندگان راهکارهای زیر در استقرار ایمن فضای سایبر توضیه می‌کنند:

- ۱- مساله فضای سایبر و خطرات و تهدیدات آن در برنامه ملی امنیت کشور لحاظ شود. ۲-
- برنامه مدیریت بحران برای حملات احتمالی به زیرساخت‌های کشور در فضای سایبر تدوین شود. ۳- پروژه‌های تحقیقاتی متناسب با رهنمودهای مقام معظم رهبری به منظور

یافتن راهکارها و امکانات جدید و کارآمد برای تقویت امنیت داخلی تعریف گردد. ۴-
بومی‌سازی فناوری در بخش‌های مهم مانند دیوارهای آتش، تجهیزات شبکه‌ای مانند
مسیریاب‌ها و غیره صورت پذیرد زیرا مهمترین عامل نشت و سرقت اطلاعات از
کشورهای مصرف‌کننده فناوری از ناحیه تجهیزات واگذارشده به آن کشورها است.

منابع

- احدی، محمد و کلانتری، فتح الله (۱۳۹۶)، «نوعثمانی گرایي در ترکیه و تاثیر آن بر امنیت ملی ج.ا. ایران». فصلنامه علمی-پژوهشی امنیت ملی، سال هفتم، شماره بیستو چهارم، تابستان.
- آفاجانی، سعادت و متقی، ابراهیم (۱۳۹۶)، «سناریوهای محیط امنیتی ج.ا. ایران و راهبردهای کنش فعال». فصلنامه علمی-پژوهشی امنیت ملی، سال هفتم، شماره بیست و پنجم، پاییز.
- الوندی، هومن و نایبی، محسن (۱۳۹۱)، « بررسی رابطه هویت اسلامی، فضای مجازی و جهانی شدن». مطالعات رسانه‌ای، سال هفتم، شماره نوزدهم، زمستان.
- بهرام پور، شعبانعلی (۱۳۷۸)، درآمدی بر تحلیل گفتمان. به کوشش محمد رضا تاجیک، تهران: فرهنگ گفتمان
- تاجیک، محمد رضا و کاظمینی، نازنین (۱۳۹۳)، «رابطه فضای مجازی با تغییرات فرهنگی و دینی کاربران». مجله مدیریت فرهنگی، سال هفتم، شماره بیست و دوم، زمستان.
- جعفری نژاد، مسعود و دیگران (۱۳۹۱)، «نقش فضای مجازی در قدرت نرم». مجله دانش سیاسی و بین المللی، سال اول، شماره چهارم، زمستان.
- حدیث ولایت (۱۳۹۶)، "مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای". مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- ذکایی، محمد سعید و خطیبی، فاخره (۱۳۸۵)، «رابطه ی حضور در فضای مجازی و هویت مدرن: پژوهشی در بین کاربران اینترنتی جوان ایرانی». فصلنامه ی علوم اجتماعی، شماره ی ۱.
- رشیدزاده، فتح الله و کرمی، رضا (۱۳۹۷)، «تحلیل امنیت هستی شناختی در اندیشه سیاسی فرمانده معظم کل قوا». فصلنامه علمی-پژوهشی امنیت ملی، سال هشتم، شماره ۲۷، بهار.
- شایگان، فریبا (۱۳۹۲)، «بررسی شاخص های امنیت اجتماعی از منظر آیت الله سید علی خامنه ای». دو فصلنامه علمی و پژوهشی نظریه های اجتماعی متفکران مسلمان، سال دوم، شماره اول، بهار و تابستان.
- صالحی امیری، رضا (۱۳۸۶)، مفاهیم و نظریه های فرهنگی. چاپ اول. تهران: ققنوس.

- فخامزاده، مهدی(۱۳۷۵)، نقش نهادهای کلامی، پژوهشگاه علوم انسانی
 - فرشچی، علیرضا (۱۳۸۲ و ۱۳۸۳)، «جنگ اطلاعات و عملیات روانی». فصلنامه عملیات روانی، شماره ۸، زمستان و بهار.
 - فرکلاف، نورمن(۱۳۷۹)، *تحلیل انتقادی گفتمان*. گروه مترجمان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها
 - قدسی، امیر(۱۳۹۲)، «تاثیر فضای مجازی بر امنیت ج.ا.ایران و ارائه راهبرد». فصلنامه راهبرد دفاعی، سال یازدهم، شماره ۴۴، زمستان.
 - گیدنز، آنتونی(۱۳۸۸)، جامعه شناسی. ترجمه حسن چاوشیان. تهران، نشر نی
 - لطفی پور، کاظم(۱۳۷۲)، درآمدی به سخن کاوی. «مجله زبان شناسی»، شماره ۱، سال ۹.
 - مرادی، حجت الهه (۱۳۸۹)، قدرت و جنگ نرم؛ از نظریه تا عمل. تهران، نشر ساقی.
 - نصرالله زاده، محمد جواد و صائبی، حسن(۱۳۹۷)، «ارائه الگوی راهبردی در حوزه امنیت اجتماعی براساس گفتمان امام خمینی، رهبری، قانون اساسی، تجارب ج.ا.ایران و بهره گیری از تجارب بشری». فصلنامه علمی-پژوهشی امنیت ملی، سال هشتم، شماره ۲۷، بهار.
 - هاتف، مهدی (۱۳۸۸)، «چالش ها و چشم اندازهای امنیت در فضای مجازی». ماهنامه توسعه انسانی پلیس، سال ششم، شماره ۲۲. فروردین و اردیبهشت.
 - ون دایک، تئون(۱۳۸۲)، *مطالعاتی در تحلیل گفتمان: از دستور متن تا گفتمان کاوی انتقادی*. گروه مترجمان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها
-
- Stevens, tim(2013), *Cyberspace and National Security: Threats, Opportunities, and Power in a Virtual World*. Journal Contemporary Security Policy Volume 34, 2013 - Issue 1.
 - Stone, R (1991), will the Real Body please stand up?. This essay was first published in the anthology cyberspace: First steps. ed. Michael Benedikt. Cambridge
 - Tsung-Yi Chen& Hsiao-Chuan Shen(2016), A network behavior evaluation method for improving interactive security in virtual network worlds. Journal Information security Journal: A Global Perspective Volume 25, 2016 - Issue 1-3.

- L. Wise. D (2002), Virtual Identity: How Virtual Words Affect Identity. University of Colorado at Denver and Health Sciences Center
- Tiller, James (2006), Security of Virtual Private Networks. [Journal Information Systems security](#) Volume 10, 2001 - Issue 1.
- Turkle, Sh (1996), Who Am We. In David Trend (ed) (2001), Reading digital culture. Oxford. Blackwell